

Krajina v kvartéru (podzimní semestr 2018)

Změny fauny v kvartéru

Daniel Nývlt (daniel.nyvlt@sci.muni.cz)

Paleontologické nálezy kvartérní fauny

- Význam paleontologických nálezů:
  - evoluční změny fauny
  - ukazatelé stanovištních poměrů
  - stáří kvartérních uloženin
- Hlediska při posuzování paleontologických nálezů:
  - vliv klimatických změn
  - postupné evoluční změny
- Dopad klimatických výkyvů:
  - migrace druhů
  - rozdělení areálu v ústupové fázi → geologická vikarizace
  - trvalá disjunkce areálu
  - vznik reliktních z různých dob

Význam jednotlivých druhů fosilií

- **OBRATLOVCI:** rychlý fylogenetický vývoj, vůdčí fosílie pro hrubou stratigrafii
- **BEZOBRTLÍ:** malé evoluční změny, dobře odrážejí chladné a teplé výkyvy

Vývoj pevninské fauny – obratlovci

Způsob zachování:

- tafocenózy (vývržky dravců → hlodavčí polohy; akumulace ulovené zvěře jeskynními šelmami – medvědi, hyeny)
- šachtové fauny
- travertiny
- sídliště paleolitických lovců

Možnosti biostratigrafického využití

- VÝVOJOVÉ ZMĚNY FAUNY

spodní pleistocén (exotické prvky)

střední a svrchní pleistocén (převaha dnešních prvků, stále přítomné druhy dnes již vymřelých velkých savců - megafauny)

holocenní fauna

- KLIMATICKY PODMÍNĚNÉ ZMĚNY FAUNY na našem území

INTERGLACIÁL – antikvová fauna: Palaeoloxodon antiquus (slon lesní), *Dicerorhinus kirchbergensis* (nosorožec Merckův), *Dicerorhinus etruscus* (nosorožec etruský), jelen, srnec, tur, bizon, prase, daněk, liška, plch, myšice, norník

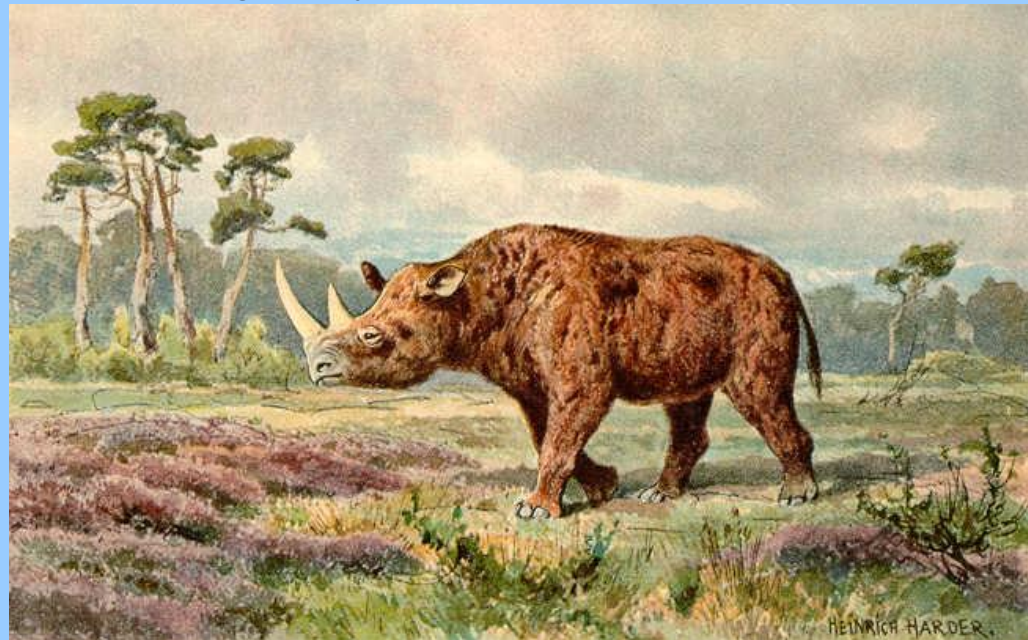
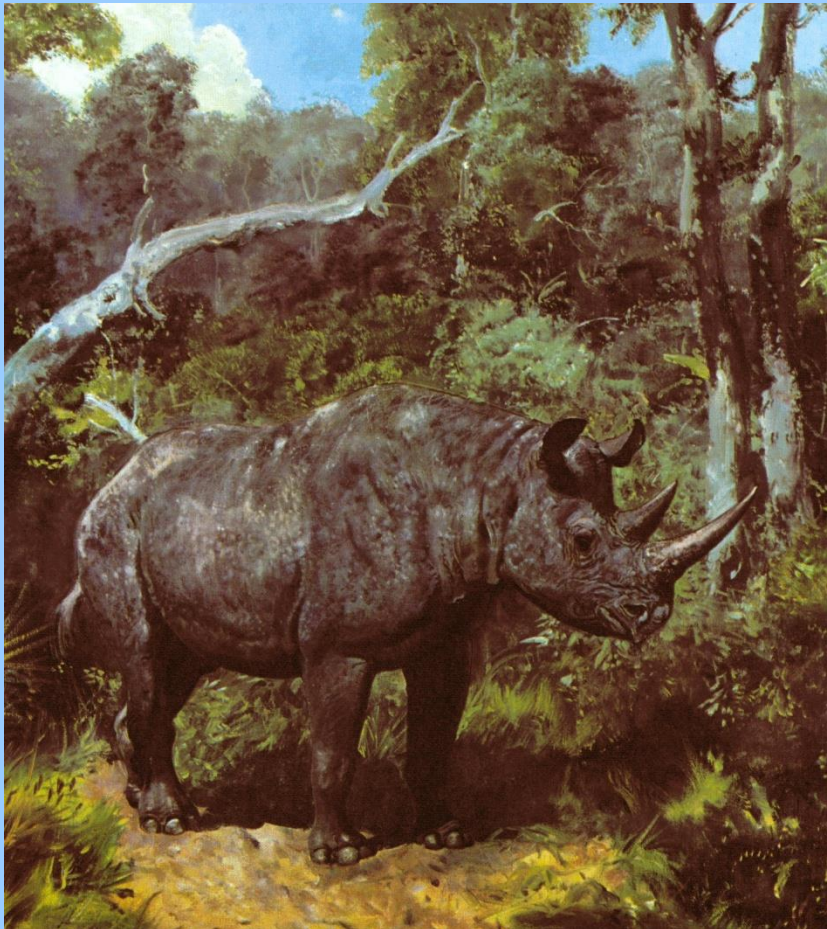
GLACIÁL – mamutová fauna: mamut severní, srstnatý nosorožec, kůň sprašový, sob, pižmoň, sajga, svišť, pišťucha, zajíc běláček, medvěd, liška polární

Antikvová (teplomilná) fauna

Dicerorhinus/Stephanorhinus etruscus
– interglaciály spodního a počátku
středního pleistocénu

Dicerorhinus/Stephanorhinus kirchbergensis
– interglaciály středního a svrchního pleistocénu

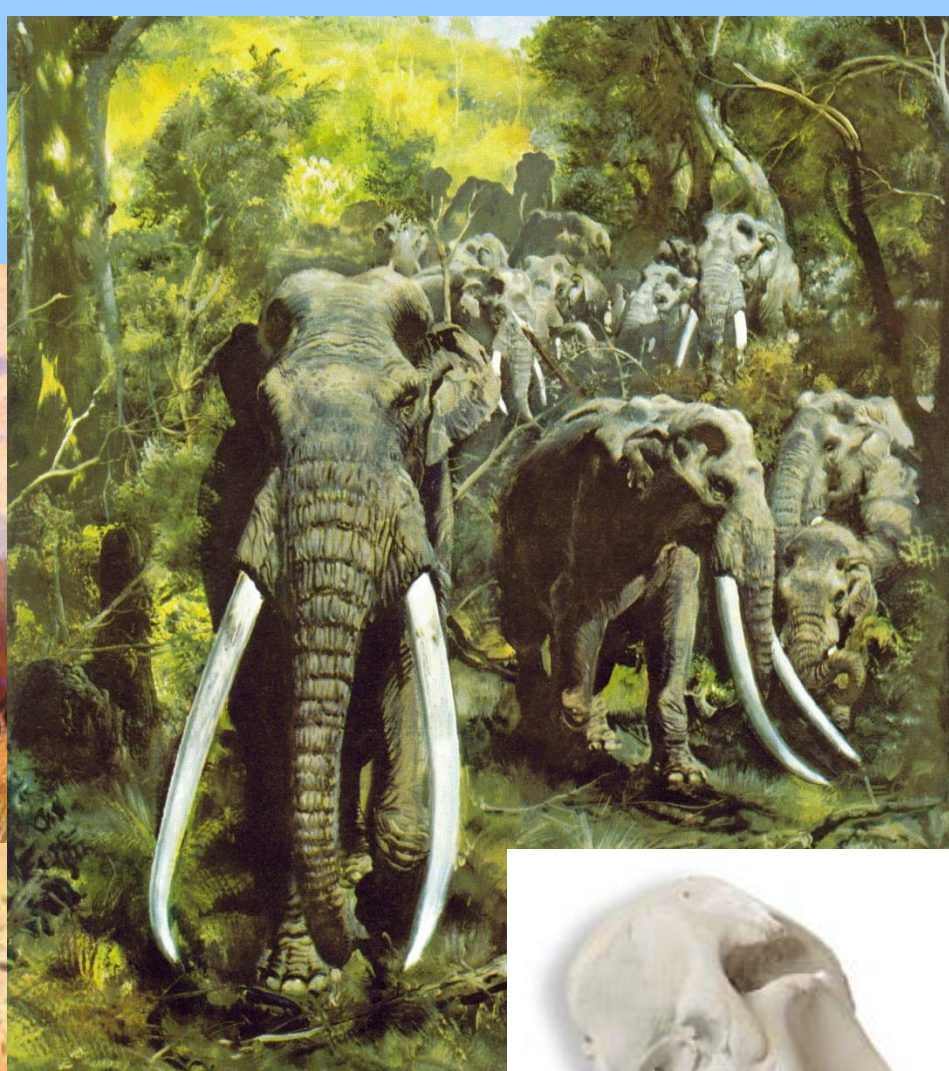

Antikvová (teplomilná) fauna

Bison priscus

Altamira Cave

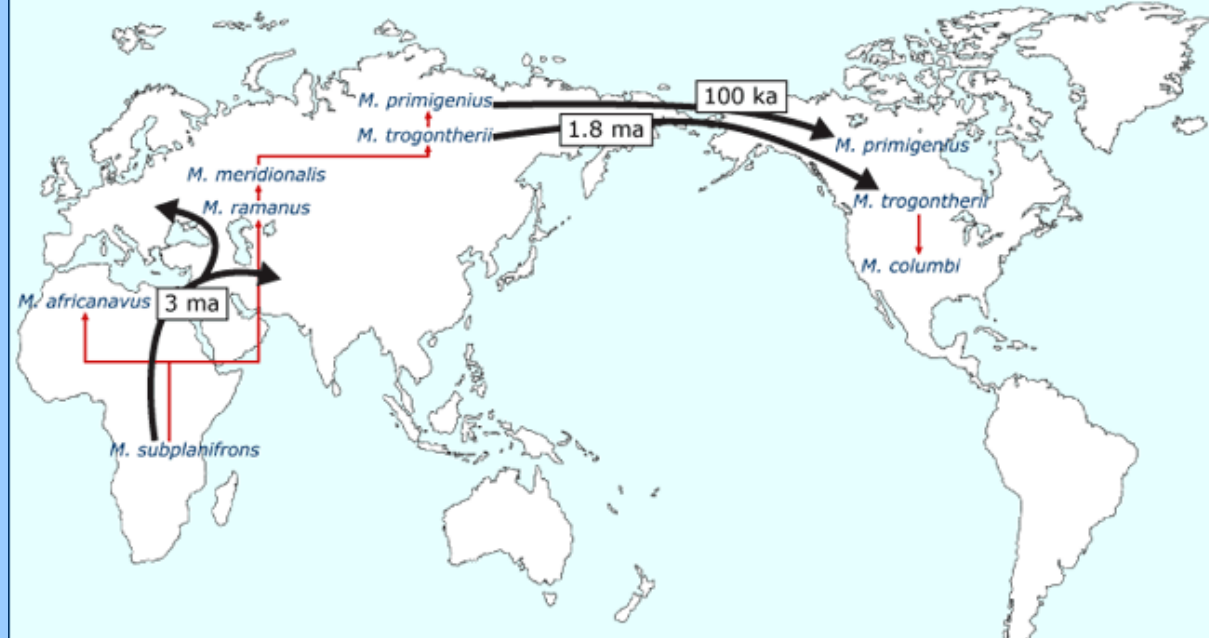
Palaeoloxodon antiquus

Mamutová (chladnomilná) fauna

Mamuti (rod *Mammuthus*)

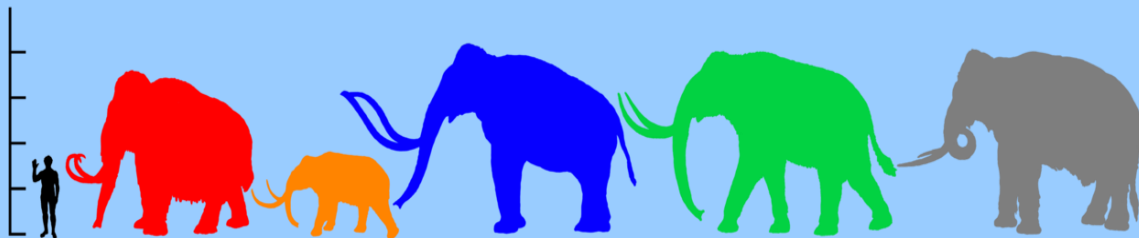
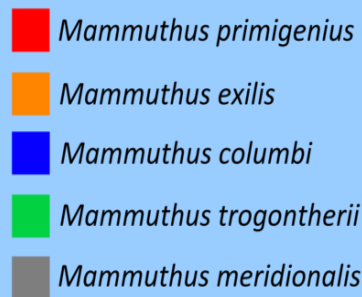
- *M. subplanifrons*
  - 4 Ma BP v Africe
- *M. rumanus*
  - ve svrchním pliocénu/spodním pleistocénu (3,5–2,5 Ma) se dostává do Evropy a do Asie
  - nález v Rumunsku (3,2–3 Ma) a v Číně (3,4–2,8 Ma)

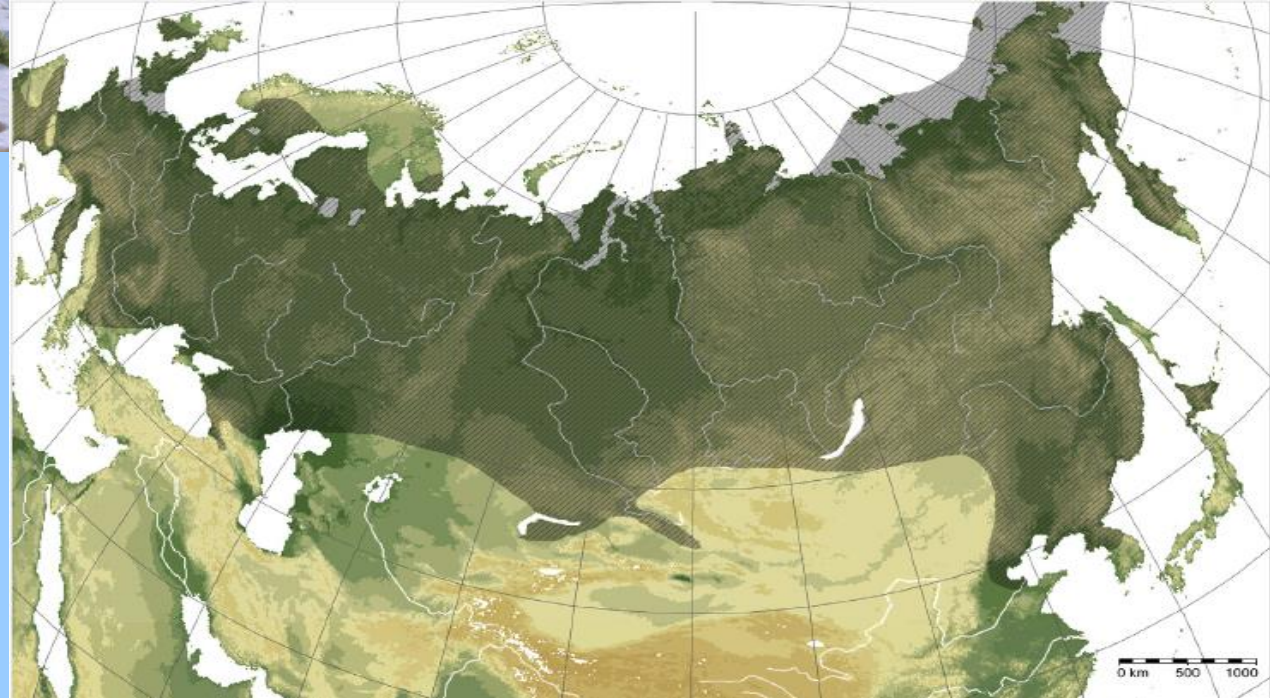
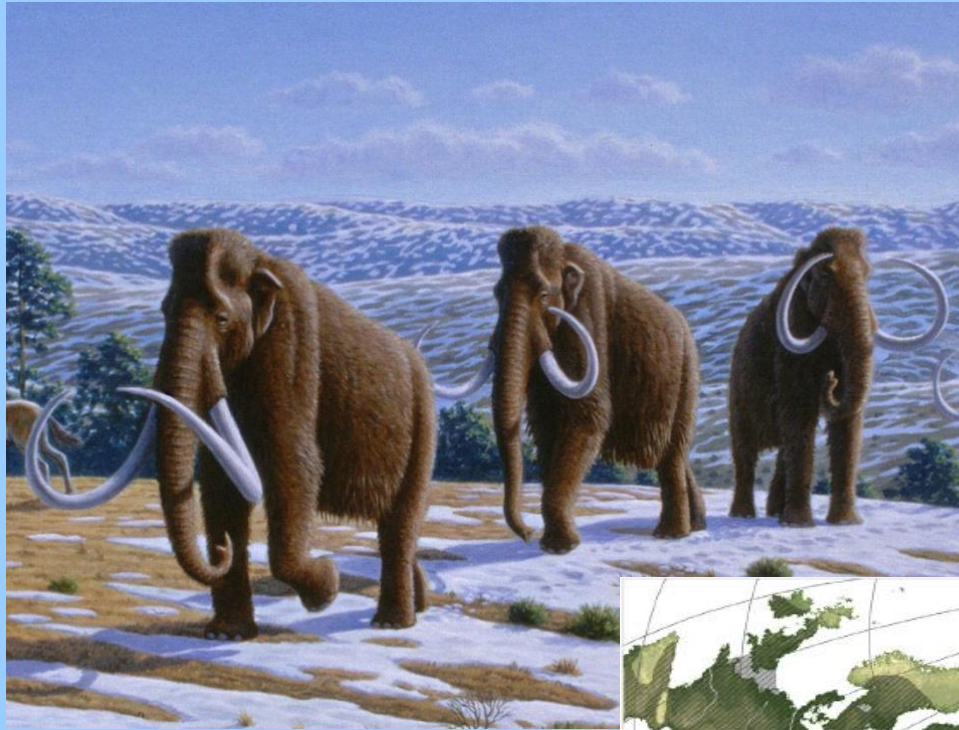

Mamuti (rod *Mammuthus*)

- ***M. meridionalis***
  - během spodního pleistocénu (2,6–1,7 Ma) se rozšířil do celé stepní Euroasie
  - okolo 1,7 Ma se přes Beringovu úžinu dostal na americký kontinent, kde se začal vyvíjet v samostatnou větev – ***M. columbi*** (největší druh mamuta dosahující až 4 m výšky)
- ***M. trogontherii***
  - první fosilní nálezy v Číně (1,6–1,3 Ma)
  - pravděpodobně je však starší a vyskytoval se i ve spodním pleistocénu ve stepích severně od Himalájí
  - okolo 1,2 Ma největší rozšíření (stoličky nalezeny u Černého moře)
  - nálezy i v Evropě: kostry v Srbsku (1– 0,4 Ma) a VB (0.7 Ma), zuby v Německu (640–620 ka)
- ***M. primigenius***
  - svrchní pleistocén (150–4 ka)
  - byli vyhubeni okolo 10 ka, izolovaná stáda se však udržela na Wrangelově ostrově až do 4 ka
  - vyvinul se z *M. trogontherii* díky změně klimatických podmínek (chladnější klima), obýval tak tedy spíše tundru než step

Mamut severní (*Mammuthus primigenius*)

Nosorožci (rod *Coelodonta*)

- ***Coelodonta thibetana***
  - nejstarší druh, fosilní nález v JZ Tibetu (3,7 Ma)
- ***C. nihowanensis***
  - fosilní nález v Číně (2,55–2,16 Ma)
  - menší s tenčími končetinami
  - původ všech druhů v centrální Asii
- ***C. tologoijensis***
  - nález u Bajkalu (78 ka)
  - jako první z rodu *Coelodonta* se dostal do Evropy
  - známky expanze na sever Sibiře
- ***C. antiquitatis***
  - vyhynul jako jeden z posledních druhů mamutové fauny před ~10 ka

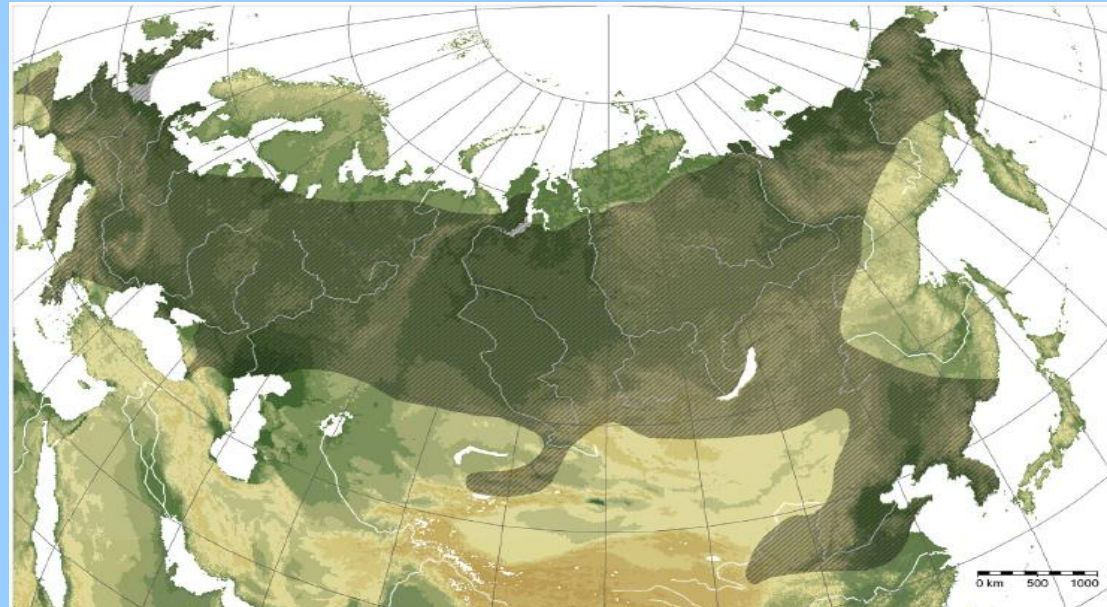

C. thibetana

C. tologoijensis

Nosorožec srstnatý (*Coleodonta antiquitatis*)

Elasmotherium sibiricum

- Nosorožec jednorohý
- první Elasmotéria se objevila na konci pliocénu
- *E. sibiricum* žilo ve středním a svrchním pleistocénu (poslední jedinci vymřeli před 29 ka)
- výška v kohoutku až 2,7 m, délka 5–6 m

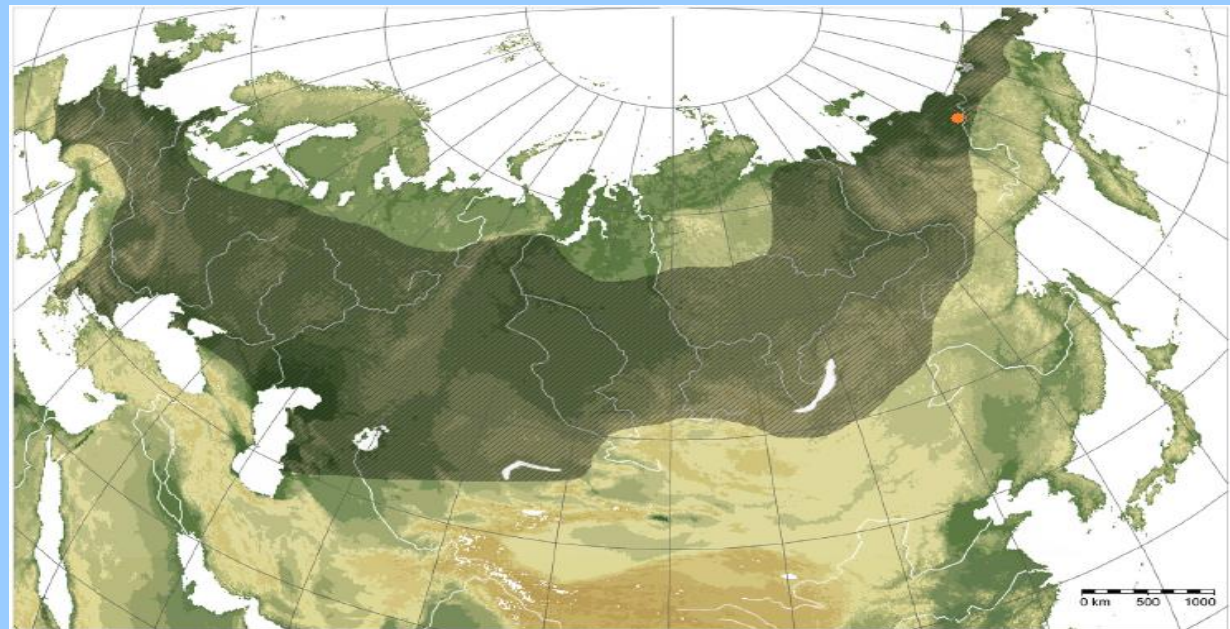

Rouffignac
Cave

Sajga (rod *Saiga*)

- pochází z centrální Asie
- nejstarší fosilní nálezy u řeky Kolymy (1,2–0,6 Ma – spodní/střední pleistocén)
- ***Saiga borealis***
  - stepi až tundry severní a západní Asie a Evropy
- ***Saiga tatarica***
  - stepi a semiaridní oblasti centrální Asie
  - méně rozšířená

Koně (rod *Equus*)

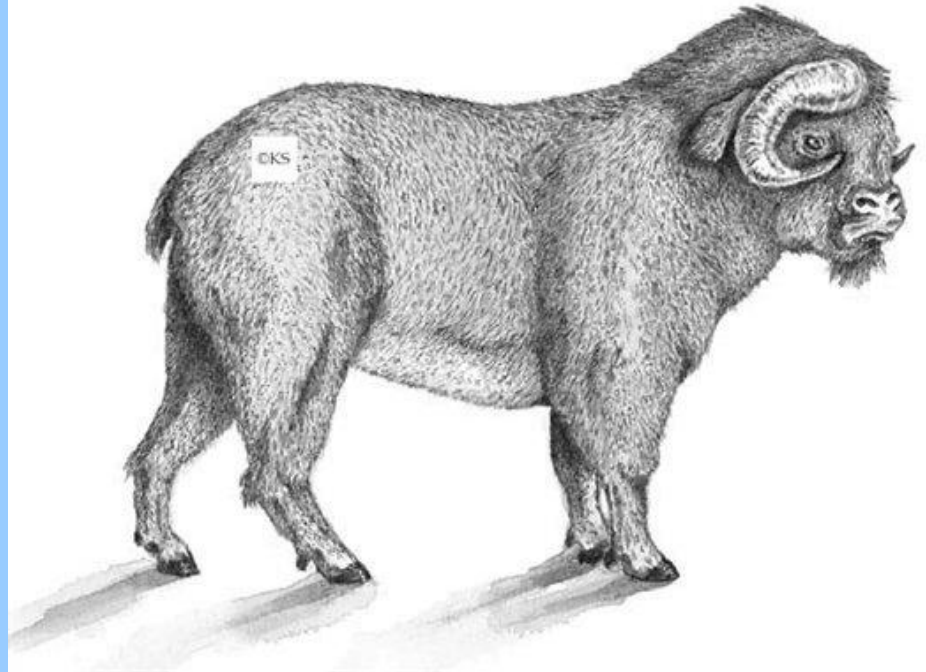
- vývoj od začátku eocénu (*Eohippus*)
- *Pliohippus* (12 Ma) již velmi podobný rodu *Equus*
- 1. zástupce rodu *Equus simplicidens* se vyvinul v Severní Americe z rodu *Dinohippus* v mladším pliocénu (~3,5 Ma)
- velká diverzita v SA během pleistocénu – známo >50 druhů
- do starého světa se koně dostali před 1,5 Ma přes Beringii, první kabalinní koně se vyvinuly v Asii před 700 ka
- V SA koně vyhynuli před 12 ka!
- *Equus ferus germanicus* (kůň sprašový) – fosilní forma koně žijícího u nás v glaciálech, hojný ve fosilním záznamu
- historická doba - *E. f. caballus* (kůň domácí), *E. f. ferus* (tarpan), *E. f. przewalskii* (kůň převalského)

Pižmoň (rody *Praeovibos*, *Ovibos*)

- ***Praeovibos mediterraneus***
  - spodní pleistocén (1,8–1 Ma)
    - oblast mediteránu
- ***P. berungiensis***
  - spodní pleistocén (1,2–0,8 Ma)
  - otevřená krajina ve vyšších zeměpisných šířkách
- ***P. priscus***
  - spodní-střední pleistocén (0,9–0,4 Ma)
  - otevřená krajina s chladnými a suchými podmínkami
- ***Ovibos moschatus***
  - původ v cirkumpolární tundře (pravděpodobný výskyt již od začátku pleistocénu, první fosilní důkaz až z konce spodního pleistocénu)

P. priscus

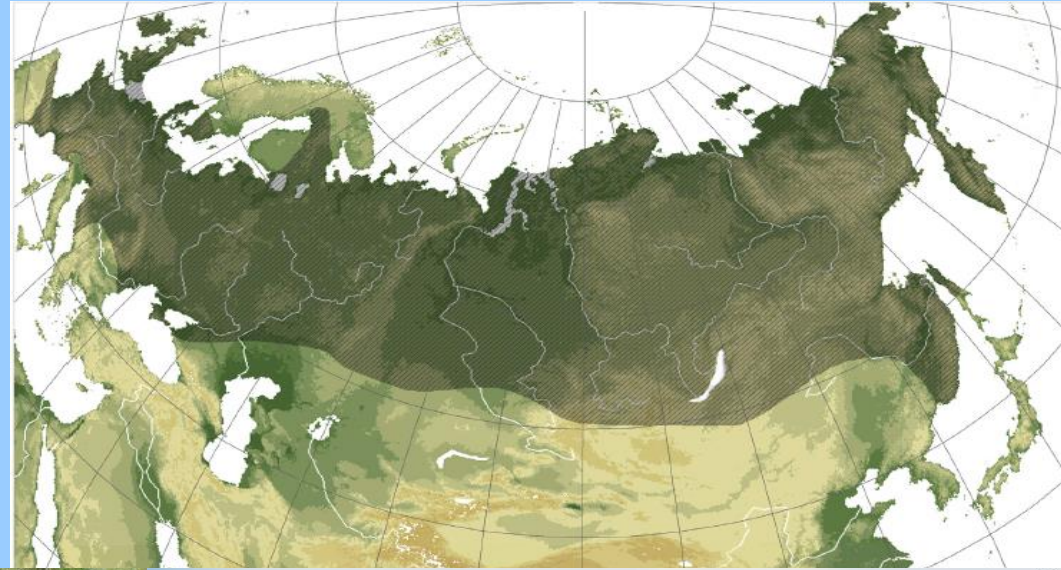
O. moschatus

Sob (*Rangifer tarandus*)

- první fosilní nálezy z V Beringie (1,8–1,5 Ma)
- v Euroasii první zmínky ze SZ Sibiře (1,2–0,6 Ma)
- původ v tundře – stále se nedá přesně datovat jeho vznik, předpokládá se však období okolo 2,7 Ma, kdy začala tundra vznikat

sob polární špicberský

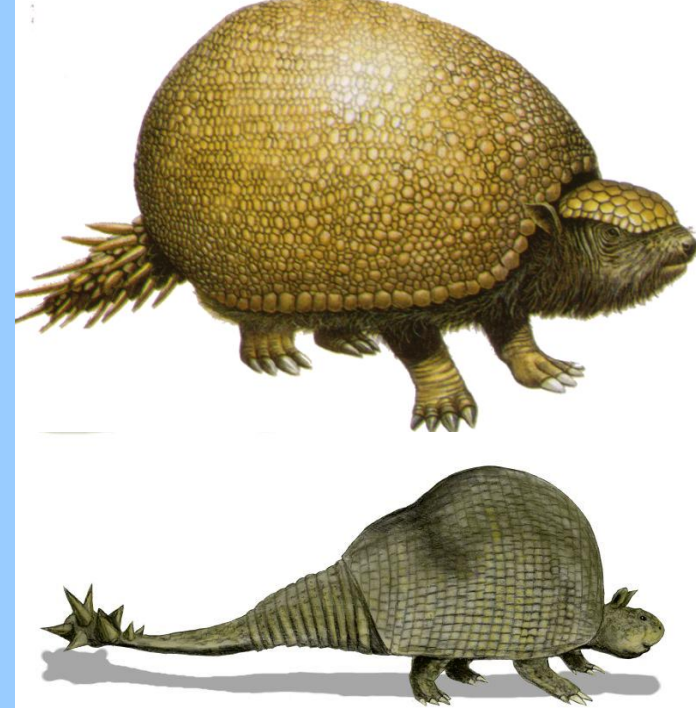

Vyhynulá megafauna

Na konci pleistocénu vyhynulo ~170 z ~280 druhů megafauny!

- ***Glyptodon / Doedicurus***

- původ v Jižní Americe, následně rozšířen až do střední Ameriky, v Severní Americe obdobné druhy (*Glyptotherium*)
- velikost menšího auta jako VW Beetle, ale váha až 2 tuny...
- pleistocén až střední holocén (poslední jedinci rodu *Doedicurus* přežívali v JA do 4 ka)

- ***Veledaněk (Megaloceros giganteus)***

- největší z jelenovitých – výška v kohoutku >2 m, délka ~3 m, rozpětí paroží až 3,7 m
- holstein až spodní holocén (~400–7.5 ka), nejdéle přežívali v Irsku (Irish elk/giant deer)
- Eurasijský druh

Vyhynulé šelmy

Medvěd jeskynní (*Ursus spelaeus*)

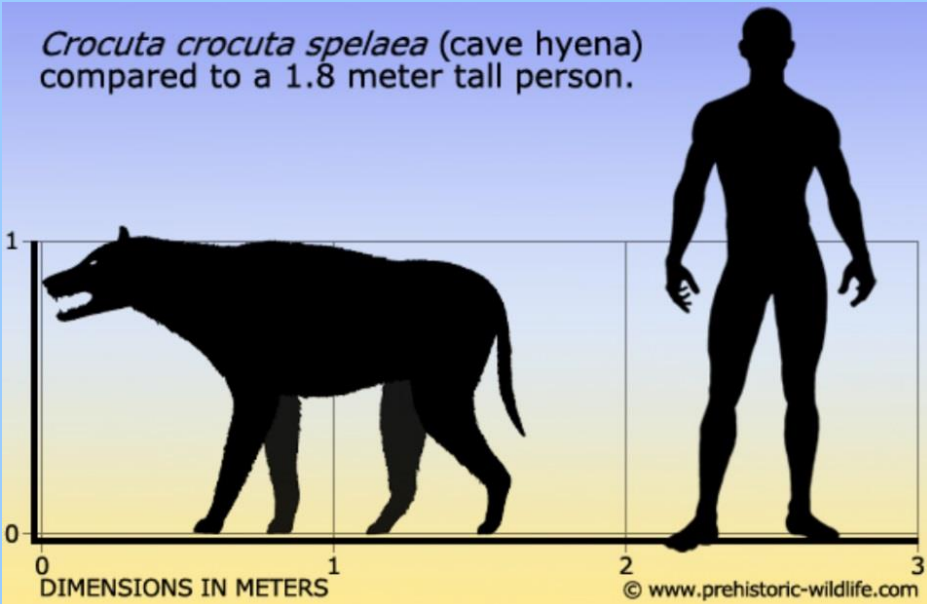

Lev jeskynní (*Panthera leo spelaea*)

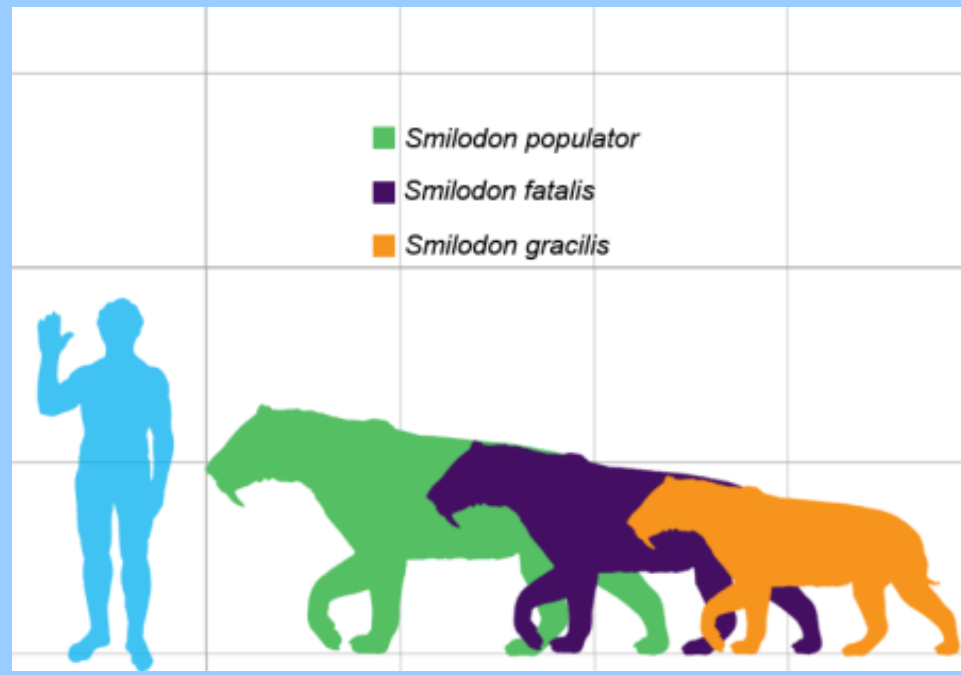
Hyena jeskynní (*crocuta crocuta spelaea*)

Crocota crocuta spelaea (cave hyena)
compared to a 1.8 meter tall person.

podčeleď *Machairodontinae*

(Sub)arktické a horské prvky pleniglaciálu

Vulpes lagopus
(Liška polární)

Dicrostonyx richardsoni
(Lumík Richardsonův)

Marmota marmota
(Svišť horský)

Ochotona hyperborea
(Pišťucha severní)

Microtus oeconomus
(Hraboš hospodárný)

ibex alpinus
(Kozorožec horský)

Vývoj společenstev obratlovců od posledního interglaciálu

- eemský interglaciál: antikvová fauna
- časný glaciál: velcí savci (mamut, nosorožec, rosomák, medvěd, hyena a lev) + řada lesních druhů (jelen, prase, tur, bizon a los)
- vrcholný glaciál: subarktické prvky – lumíci (*Lemmus*, *Dicrostonyx*), polární liška, sob, pižmoň; drsné stepi – pišťucha, hraboš; horské prvky – kozorožec, svišť
- pozdní glaciál: vymření některých pleistocénních savců; hojní kůň a sob, ústup subarktické a stepní fauny, hojná myšivka (*Sicista*)
- postglaciál: různě dlouhé přežívání glaciálních prvků

Bezobratlí - měkkýši

- Způsob zachování: vodní (jezerní křída, alm) i suchozemské (spraš) vápnité uloženiny
- Změny především v závislosti na výkyvech klimatu

Vallonia tenuilabris –
typický sprašový druh

Chladná období pleistocénu

- **Časný glaciál:** převaha prvků otevřených ploch; *Helicopsis striata* (sprašová step – STRIATOVÁ FAUNA), *Chondrula tridens* (černozemní step – TRIDENSOVÁ FAUNA), v teplejších výkyvech s *Abida frumentum*, *Truncatellina cylindrica*
  - běžné jsou: *Pupilla muscorum*, *P. triplicata*, *Vallonia costata*
- Šíření dřevin v interstadiálech: *Vertigo pusilla*, *Discus ruderatus*, *Clausilia pumila*, *Monachoides vicina*
  - hájové a lesostepní druhy: *Bradybaena fruticum*, *Euomphalia strigella* (FRUTICOVÁ FAUNA)

Helicopsis striata

Chondrula tridens

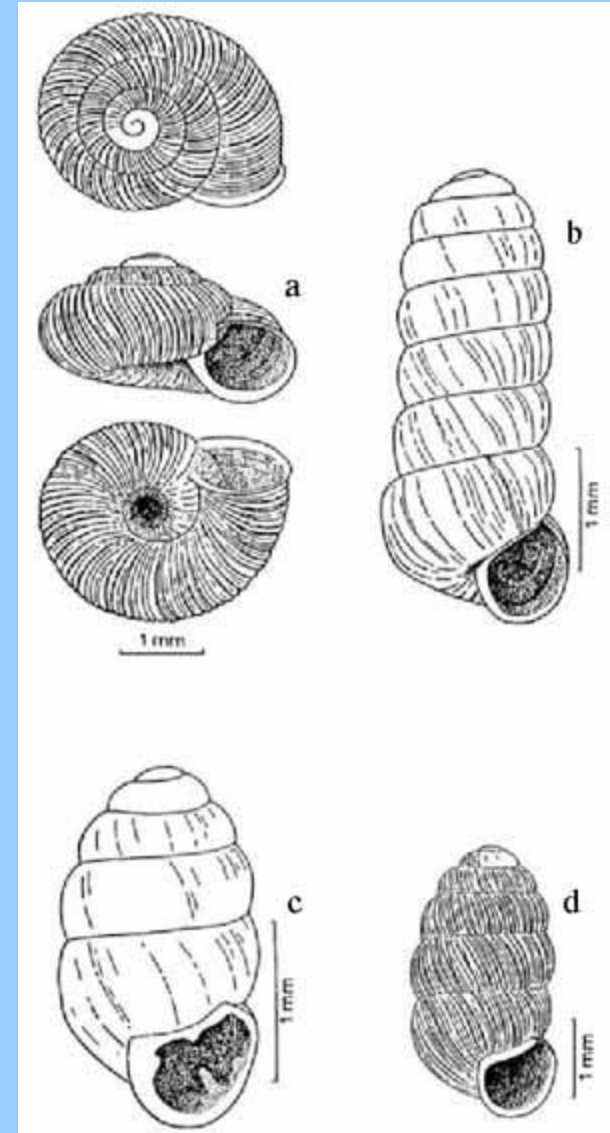
Bradybaena fruticum

Chladná období pleistocénu

- **Pleniglaciál:** *Vallonia tenuilabris*, *Columella columella*, *Vertigo parcedenta*, *V. pseudosubstriata*, *Pupilla loessica*, *Pupilla muscorum*
- **Pozdní glaciál:** eurytermní prvky s vyššími nároky na vlhkost: *Arianta arbustorum*, *Vitrea crystallina*, *Perpolita hammonis*; ve stepních oblastech: *Helicopsis striata*, *Chondrula tridens*

Arianta arbustorum

Interglaciál - postglaciál

- Interglaciál: lesní společenstva; přítomnost jižních prvků: *Helicigona banatica*, *Soosia diodonta*, *Aegopinela ressmanni*
- BANATICOVÁ FAUNA
- Spodní a střední pleistocén – vymřelé druhy: *Helicigona čapeki*, *Zonitoiden sepullus*, *Aegopis klemmi*, asijský druh: *Gastrocopta theeli*

Helicigona banatica

Soosia diodonta

Gastrocopta theeli

- Postglaciál: menší průnik jižních druhů k severu, jižní prvky však přítomné: *Aegopis verticillus*, *Truncatellina claustralis*, *Discus perspectivus*, *Cochlodina commutata*, *Delima ornata*, ve středohorách: *Iphigena densestriata*

Truncatellina claustralis

Aegopis verticillus

Holocénní malakofauna

- Starší holocén: nástup lesních druhů; počátek atlantiku = plně vyvinuté lesní biocenózy – *Discus ruderatus* (RUDERATOVÁ FAUNA)
- Vliv člověka – epiatlantik, subboreál → otevřená krajina, šíření stepních druhů: *Cepea vindobonensis*, *Oxychilus inopinatus*, *Ceciliodes acicula*, *Zebrina detrita*, podčeleď *Helicellinae*

*Cepea
vindobonensis*

Cernuella neglecta

Zebrina detrita

K dalšímu čtení a studiu:

- Kahlke, R.-P. et al. (2011): Western Palaeartic palaeoenvironmental conditions during the Early and early Middle Pleistocene inferred from large mammal communities, and implications for hominin dispersal in Europe. *Quaternary Science Reviews*, 30, 1368–1395.
- Kahlke, R.-P. (2014): The origin of Eurasian Mammoth Faunas (Mammuthus – Coelodonta Faunal Complex). *Quaternary Science Reviews*, 96, 32–49.
- Ložek, V. (1964): Quartärmollusken der Tschechoslowakei. *Rozpravy ÚÚG*, 31, 374 pp., Praha.